

народного господарства (1921–1925 гг.) / Константин Витальевич Хартанович // дис. кандидата исторических наук: 09.00.02 / Ярославский государственный университет. – Ярославль, 1990. – 350 с.

21. Ящук Т. Ф. Ускоренные способы подготовки кадров управления в 20-е гг. XX в. [Текст] / Татьяна Федоровна Ящук // Русский вопрос: история и современность. Материалы Всероссийской конференции. – Омск: ОмГУ, 1994. – С. 44-48.

Н. М. Кіндрачук

УДК 94(477):811.161.2"1958/1965"

ЗВУЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАПРИКІНЦІ 50-Х – ПРОТЯГОМ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. XX ст.

В цій статті автор розглядає антинаціональну мовну політику в Україні наприкінці 50-х – протягом першої половини 60-х рр. XX ст., основним завданням якої було поступове і планомірне знищення української мови і культури. Русифікація всіх сфер життя українського народу значно звузила застосування української мови і сформувала статус її меншовартості та все інтенсивніше заклала підґрунтя масштабної денаціоналізації українців.

Ключові слова: *мовна політика, русифікація, денаціоналізація, тоталітарний режим, українська мова, українська нація, українська інтелігенція, культурно-освітнє життя.*

Ізольованість від світу радянського соціуму, панування ідеології тоталітаризму, а також згорання процесів лібералізації в СРСР наприкінці 50-х рр. XX ст. перешкождали демократичним змінам в Україні. Держава мала на

меті централізувати та русифікувати українську освіту та культуру, життя українців в цілому. Основним завданням антинаціональної мовної політики стало поступове і планомірне знищення української мови, що в подальшому викликало різке зниження її авторитету та сприйняття її як другорядної та меншовартісної.

Утвердження і розвиток незалежної, демократичної Української держави вимагає від істориків осмислення історичного досвіду минулого. Для того, щоб уміло провадити сучасну мовну політику, необхідно враховувати попередні уроки історії. Саме тому всебічне дослідження політики русифікації, звуження застосування української мови, історії мовного будівництва в Україні наприкінці 50-х – протягом першої половини 60-х рр. ХХ ст. є надзвичайно актуальним і вимагає особливого підходу у вивченні.

Питання становища української мови, національної освіти та культури другої пол. ХХ ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: Я. Грицак [5], Л. Крупник [9], В. Кубайчук [11], О. Тевікова [13] та інші. Однак, в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

Отже, в центрі уваги даної статті – дослідження політики русифікації в Україні наприкінці 50-х – протягом першої половини 60-х рр. ХХ ст., звуження застосування української мови, аналіз впливу суспільно-політичних факторів на культурну та освітню сферу українського народу, виявлення чинників, що гальмували розвиток української мови, прискорювали процес денаціоналізації українців в окреслений період.

Тоталітаризм і панування офіційної ідеології зумовлювали обмежений розвиток різних сфер життя українців. Особливо виразно це простежувалося в сфері мовлення. На той час мовне питання висвітлювали «Закон про рівноправність мов на Україні» (червень 1927 р.), статті 40, 110, 121 Конституції СРСР 1936 р. та аналогічні статті 109 і 120 Конституції УРСР 1937 р. За ними дозволялося оформлювати законодавчі акти, вести

судове провадження та навчальний процес рідною (українською) мовою. Офіційний статус мала й російська мова як мова міждержавна. Відповідно загальнонавчаними мовами на території республіки були українська й російська, проте остання активно впроваджувалася в суспільне життя українців. До XXI з'їзду КПРС (1959 р.) русифікація відбувалася у двох напрямках: перший – наближення української мови до російської, другий – «підміна» української мови російською. Політика, яку проводив уряд щодо наближення української мови до російської з «перспективою» подальшого злиття мов, зазнала краху, в зв'язку з цим, вирішено було головну увагу приділити другій програмі русифікації – впровадженню російської мови, як мови міжнаціонального спілкування [14, с. 4].

Розуміючи важливість української мови як основи формування нації, радянська влада намагалася максимально звузити сферу її використання. До Міністерства освіти УРСР надходила значна кількість скарг, у яких українці висловлювали обурення існуванню великої кількості російськомовних дитсадків та ясел: «Поступаючи в садочок, наші діти не розуміють іншої мови, крім материнської (української), і не може бути виховного методу, коли вихователі звертаються до них на мові російській» [6, с. 177]. Офіційна мовна політика сприяла збільшенню російськомовних шкіл у мережі загальноосвітніх закладів й одночасному зменшенню кількості українських. Контингент учнів російськомовних шкіл зростав, особливо після реформи 1958 року. У середньому на одну українську школу припадало 190 учнів, а на кожну російську – 524, навіть у м. Хмельницькому, м. Житомирі, м. Вінниці, м. Чернівцях, м. Івано-Франківську, м. Києві у російськомовних школах навчалося понад 50 % усіх учнів [13, с. 289].

В м. Одесі в 1963–1964 навчальному році нараховувалося 34 школи з українською мовою навчання та 136 шкіл з російською, зокрема: серед початкових шкіл – дві з українською мовою навчання та чотири з російською мовою навчання, серед восьмирічних шкіл – 14 з українською мовою навчання та 62 з російською мовою навчання, серед середніх шкіл – 18 шкіл з українською мовою навчання та 70 з російською мовою навчання [1, арк. 35].

Серед восьмирічних шкіл з викладанням ряду предметів іноземною мовою в старших класах за даними Одеського обласного відділу народної освіти на 1963-1964 навчальний рік не було жодної школи з українською мовою навчання, натомість з російською мовою навчання – чотири [1, арк. 29]. За цими ж даними, серед списку відкритих спецшкіл-інтернатів в 1963–1964 навчальному році не було жодної української, натомість зазначалося відкриття в Київському районі м. Одеси російськомовної спеціальної школи-інтернату № 88 для розумово відсталих дітей [1, арк. 33], серед списку шкіл-майстрів також не було жодної української школи, натомість зазначалося відкриття в м. Одесі трьох російських, а саме: дві школи при заводах ім. Держинського та ім. Кірова та одна школа при швейній фабриці ім. Воровського [1, арк. 44]. Російськомовних шкіл було більше й у м. Львові. На 1956 р. їх кількість в цьому місті складала 52 %, а українських – 43%, хоча саме тут значною була питома вага українців у національно-етнічному складі, а саме: українці становили 85 % населення, а росіяни – 8,5 % [2, арк. 24].

В Україні відбувався інтенсивний процес русифікації й вищої школи. Починаючи з 1954 р. знання української мови перестало бути обов'язковою вимогою при вступі до ВНЗ УРСР, що створювало певні труднощі для сільської молоді, яка складала іспити з «великим українським акцентом» [10, с. 26]. Негативно на національну освіту впливав і той факт, що весь навчальний процес в вищих навчальних закладів України вівся переважно російською мовою, хоча українці становили понад 60 % всіх студентів [12, с. 320].

Витісненню рідної мови з ужитку сприяла книговидавнича політика радянської влади. Частка україномовної друкованої продукції становила менше половини всіх видань. Так, наприклад, станом на 1960 р. в Україні із 7889 друкованих одиниць книг і брошур 3844 виходили українською мовою, через п'ять років (в 1965 р.) ситуація значно погіршується, оскільки серед 7251 друкованих одиниць книг і брошур українською виходить тільки 2998 [13, с. 286]. Утисків зазнавала й українська наукова література. Так станом на 1962 р.

АН СРСР видала 950 наукових праць, а АН УРСР – лише 142, з яких 87 % російською мовою [15, с. 190].

Подібною була ситуація з підручниками. Згідно з інформацією Книжкової палати УРСР, станом на 1963 р. Техвидав випустив 121 книгу російською мовою і тільки 32 – українською (у тому числі підручників для вишів російською мовою – 11, українською – 1); Державне видавництво літератури з будівництва й архітектури цього ж року видало 122 книги російською мовою і 11 – українською; Медвидав – 188 і 54 відповідно, а зі 102 республіканських міжвідомчих наукових збірників 86 виходили російською мовою й тільки 16 – українською [6, с. 143].

Така невтішна ситуація в національно-мовній політиці сприяла відновленню руху на захист рідної мови. Так, більшість учасників III пленуму Спілки письменників України, який проходив у Києві 10–11 січня 1962 р., говорила про занепад української мови та культури, критикувала освітянський закон, у якому передбачалося право вибору мови навчання [3, арк. 6–7]. Центральним виявилось питання про загальний стан української мови в суспільстві й на республіканській конференції в Києві 1963 року з питань культури української мови, що була організована Київським державним університетом імені Т. Г. Шевченка та Інститутом мовознавства АН УРСР. Її учасники засудили теорію двомовності націй, наполегливо говорили про розширення сфери вживання української мови та усунення штучних перешкод для її розвитку [8, с. 2]. Зі смутком про утиски української мови писав й О. Довженко: «На сороковому році будівництва соціалізму в столиці сорокамільйонної Української Радянської Соціалістичної Республіки викладання наук провадиться російською мовою. Такого нема ніде в світі... Яка нечувана аморальність... Який жорстокий обман... І жаль, і сором...» [7, с. 413].

Як засоби русифікації українців активно використовували радіо, театр і кіно. Зокрема, республіканське радіо значну частину свого ефірного часу віддавало трансляціям із Москви, які велися тільки російською мовою, всі інші програми теж були переважно російськомовними [6, с. 141]. Російськомовним майже

повністю було й кіно. В Україні, не випускалося жодного україномовного фільму [9, с. 79]. Лише після того, як російськомовний варіант фільму затверджувався в Москві, можна було створювати україномовну версію. Процеси русифікації і ідеологізації торкнулися і театру, в якому практично всі вистави ставилися російською мовою. Жорсткий контроль з боку владних органів призвів до одноманітності репертуарної афіші й показу одних і тих самих вистав. В досліджуваній період перестали з'являтися такі вистави, як: «Ніж у сонці» І. Драча, «Отак загинув Гуска» М. Куліша та багато інших [4, с. 106].

Отже, виходячи з вище сказаного можна зробити наступні висновки про те, що кінець 50-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст. характеризувалися активною, цілеспрямованою русифікацією культурно-освітнього життя українців, яку проводило тогочасне керівництво КПРС – КПУ, виходячи з загальних засад тоталітарної держави. Русифікація всіх сфер життя значно звузила застосування української мови і сформувала статус її меншовартості та все інтенсивніше закладала підґрунтя масштабної денационалізації українців.

N. M. Kindrachuk

DECREASING THE USE OF UKRAINIAN LANGUAGE IN THE LATE 1950's – DURING THE FIRST HALF OF THE 1960's

In this article the author studies the anti-national language policy in Ukraine in the late 1950's – during the first half of the 1960's. The main task of this policy was gradual and systematic destruction of Ukrainian language and culture. Russification of all life spheres of Ukrainian people reduced significantly the use of Ukrainian language, formed the status of its inferiority and laid the basis for an intensive, dimensioned denationalization of Ukrainians.

Key words: *language policy, russification, denationalization, totalitarian regime, Ukrainian language, Ukrainian nation, Ukrainian intellectuals, cultural and educational life.*

СУЖЕНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В КОНЦЕ 50-Х – В ТЕЧЕНИЕ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 60-Х ГГ. XX В.

В этой статье автор рассматривает антинациональную языковую политику в Украине в конце 50-х – в течение первой половины 60-х гг. XX в., основным заданием которой было постепенное и планомерное уничтожение украинского языка и культуры. Русификация всех сфер жизни украинского народа значительно сузила применение украинского языка и сформировала статус его неполноценности и все интенсивнее закладывала почву масштабной денационализации украинцев.

Ключевые слова: *языковая политика, русификация, денационализация, тоталитарный режим, украинский язык, украинская нация, украинская интеллигенция, культурно-образовательная жизнь.*

Список використаної літератури та джерел

1. Державний архів Одеської області. – Ф. Р-2000 Исполком Одесского областного совета депутатов трудящихся. (Облисполком) 1932–1995 гг. – Оп. 7. – Спр. 22. Протокол засідання промислового облвиконкому і рішення з № 195 по 223 (за 1963 р.) 247 арк.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. ЦК КПУ. – Оп. 73. Відділ шкіл. – Спр. 716. Информации и докладные записки обкомов КП Украины и Министерства просвещения УССР о перспективах развития школ (7 апреля 1956 г. – 19 сентября 1956 г.). – 69 арк.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. ЦК КПУ. – Оп. 31. Особливий сектор. Загальна частина – Спр. 1955. Докладная записка отдела науки и культуры ЦК КП Украины о проведении III Пленума Правления Союза писателей Украины в г. Киеве 10–11 января 1962 года и стенограмма выступлений товарищей Муратова, Антоненко-Давыдовича, Павличко и Дзюбы

(18 января 1962 г.). – 38 арк.

4. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50–80-х роках ХХ століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Вовк Віталій Миколайович. – К., 2007. – 222 с.
5. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 2000 с.
6. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / Іван Дзюба. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 336 с.
7. Довженко О. П. Господи, пошли мені сили: щоденник, кіноповіді, оповідання, фольклорні записки, листи, документи / О. П. Довженко / [ред. рада: В. О. Шевчук та ін.]. – Харків: Фоліо, 1994. – 655 с.
8. Коптілов В. За високу культуру української мови / В. Коптілов // Літературна Україна. – 1963. – 26 лютого. – С. 2.
9. Крупник Л. О. Державна політика у сфері українського професійного мистецтва (1965–1985): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Крупник Любов Орестівна. – К., 2002. – 212 с.
10. Кручиненко В. Г. Спогади астронома / В. Г. Кручиненко. – Глобине: Глобинське видавництво «Поліграфсервіс», 2007. – 128 с.
11. Кубайчук В. Українська мова у ХХ ст. сторіччі: історія лінгвоциту: документи і матеріали / В. Кубайчук / [упор. Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.
12. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: збірник документів і матеріалів / [упор. М. І. Панчук та ін.]. – К.: Наукова думка, 1994. – 560 с.
13. Тєвікова О. В. Повсякденне життя громадян УРСР: соціальні та культурні аспекти (1953–1964 роки): дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Тєвікова Ольга Валентинівна. – Полтава, 2010. – 304 с.
14. Сергійчук О. Мовна ситуація у вищих навчальних закладах України (1955–1965) / О. Сергійчук // Етнічна історія народів Європи. – № 6. – 2002. – С. 4–8.
15. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість / П. Штепа. – Дрогобич: видавнича фірма «Відродження», 2005. – 412 с.